

TONČI BURIC

KAMENI NAMJEŠTAJ BAZILIKE U ŽAŽVIČU

UDK 726.591.033(499.13)
Izvorni znanstveni članak
Original Scientific Paper

Tonči Burić
Y — 58000 Split
Muzej hrvatskih
arheoloških spomenika

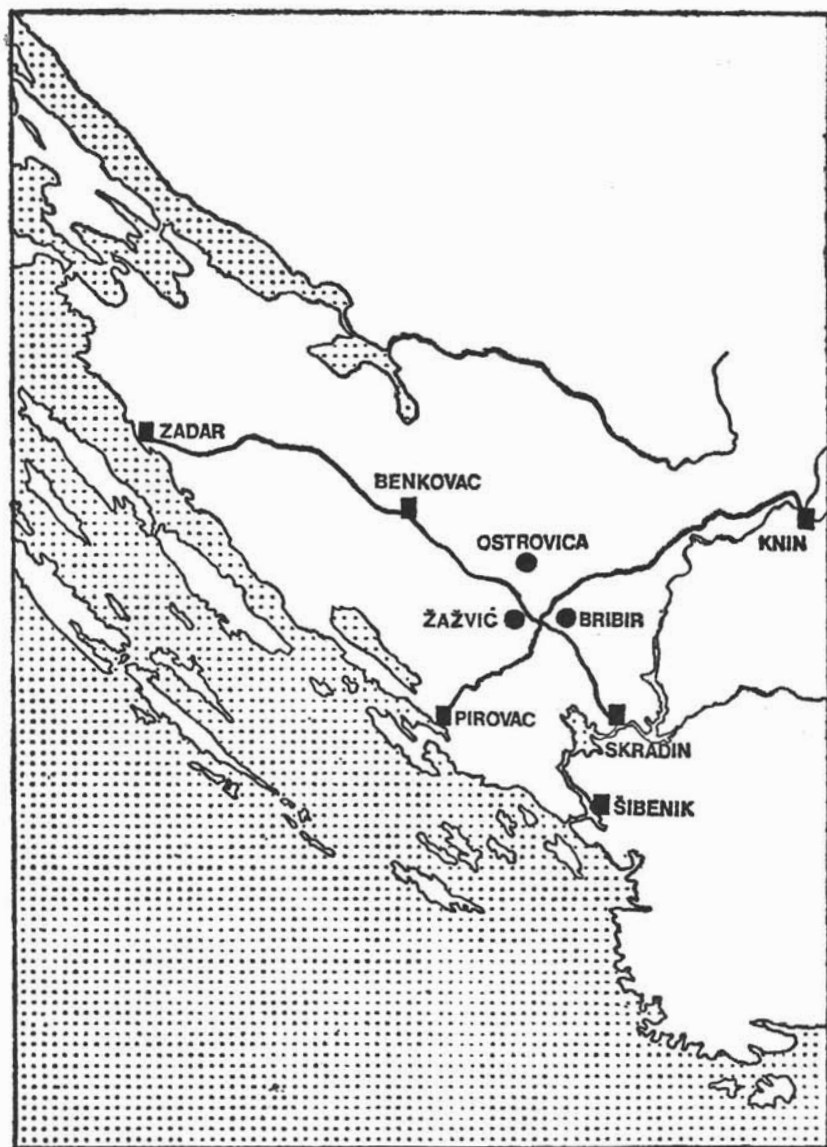
Selo Žažvić nalazi se na istočnom rubnom kraju Ravnih kotara u sjevernoj Dalmaciji. Smješteno je na prisojnoj strani antiklinale koja se proteže od Ostrovice, gdje izlazi iz masiva Bukovice, do rijeke Krke kod Skradina. Iznad sela, na hrbtu antiklinale (dio koji se naziva Žažvička kosa), podignuta je prapovijesna gradina, devastirana suvremenim grobljem.¹ Sa suprotne strane, sjeveroistočno od kose, pruža se oveća plodna sinklinala, na čijim krajevima su smještena dva značajna arheološka kompleksa, Bribir (*Varvaria*) i Ostrovia, liburnske naseobinske gradine koje kontinuiraju bez prekida do konca srednjeg vijeka. Između njih, kroz klanac Planičnik, prolazi glavna komunikacijska transverzala sjeverne Dalmacije, od prapovijesti do danas, koja spaja Zadar s Kninom.² Upravo pod Žažvičkom gradinom, kod Bribirskih Mostina, prekida se spomenuta antiklinala i kroz taj prirodni prolaz ide suvremena cesta koja, oslanjajući se na trasu starije prapovijesne i antičke prometnice,³ povezuje Bribir s jadranskom obalom kod Pirovca, presijecajući Ravne kotare približno između Vranskog i Prokljanskog jezera. Okomito na taj pravac kod Žažvića i Bribirskih Mostina prolazi važna komunikacija koja spaja Benkovac sa Skradinom, pružajući se smjerom geoloških slojeva u sjevernoj Dalmaciji (N—W — S—E), paralelno s obalnom linijom. Time je položaj Žažvića određen uz raskrižje glavnih prometnih pravaca sjeverne Dalmacije, na rubu plodnog polja i u blizini značajnih naseobinskih lokaliteta iz svih epoha (sl. 1).

Arheološka slika Žažvića veoma je oskudna. Osim prapovijesne gradine i bazilike, čiji namještaj obrađujem u ovom radu, drugi položaji

¹ Z. Brusić, Gradinska utvrđenja u šibenskom kraju, *Materijali*, XII, Zadar 1976, 115, 118, 120 (br. 82 u popisu), sl. 1, 2 i 4 gore.

² S. Gunjača, Strateško i historijsko-arheološko značenje Bribira, Kolokvij o Bribiru, *Starohrvatska prosvjeta* (dalje: *SHP*), III/10, Zagreb 1968, 205, 207, crtež 1, sl. 2; J. Medini, O nekim kronološkim i sadržajnim značajkama poglavlja o Dalmaciji u djelu *Cosmographia* anonimnog pisca iz Ravene, Putevi i komunikacije u antici, *Materijali*, XVII, Peć 1978, 72—74; T. Raukar, Zadar u XV stoljeću, Zagreb 1977, 18.

³ Z. Brusić, o. c., 117.



Sl. 1. Položaj Žažvića i glavnih prometnica u sjevernoj Dalmaciji. —
Position de Žažvić et des principales voies de communication en Dal-
matie septentrionale

i nalazi nisu poznati. Liburnska gradina, starokršćanski i predromanički namještaj otkriven u bazilici, te antički spoliji, upozoravaju na neprekinuti kulturni i naseobinski kontinuitet. Ta pojava, česta i u topičkom smislu, obilno je dokumentirana na istočnojadranskom prostoru i u njegovom bližem zaleđu, posebice u Dalmaciji i Istri.⁴

*
* *
*

Bazilika u Žažviću otkrivena je i istražena već 1896. g., a radovima je rukovodio fra Lujo Marun.⁵ U siječnju 1896. g. seljaci Žažvića slučajno su otkrili ostatke bazilike na zemljištu Filipa Sinobada i Fausta Nakića.⁶ Zahvaljujući susretljivosti vlasnika u ožujku iste godine istražena je crkva i dio srednjovjekovne nekropole uz samu crkvu.⁷ Prethodno su seljaci u apsidi otkrili veliku ostavu srebrnog srednjovjekovnog novca (cca 700 komada),⁸ od koje je 641 komad Marun nabavio za Muzej. Danas ih, nažalost, u muzejskim zbirkama više nema. Nestali su u višekratnim seobama Muzeja od Knina do Splita. Istraživanjima je otkrivena trobrodna bazilika s polukružnom apsidom, čije su lađe razdijeljene s dva para pravokutnih pilona, te s narteksom i pravokutnim zvonikom na pročelju. Oko bazilike i u narteksu otkriveno je nekoliko grobova. Crkva je orijentirana u smjeru N—E — S—W (sl. 2). Orijentacija grobova je nepravilna, što je uobičajeno kod srednjovjekovnih nekropola formiranih oko crkava. Sa zapadne strane otkriveno je pročelje objekta čija je funkcija nejasna, jer je spoj s bazilikom uništen. Na istočnom zidu bazilike s vanjske strane ustanovljen je veći

⁴ S tim historijsko-geografskim fenomenom često se susrećemo u našoj arheološkoj literaturi. Cf. npr. Ž. Rapanić, Prilog proučavanju kontinuiteta naseljenosti u salonitanskom ageru u ranom srednjem vijeku, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* (dalje: *VAHD*), LXXIV, Split 1980. Žažviću najbliži primjeri u prostornim relacijama su Bribir i Ostrovica. Cf. Kolokvij o Bribiru, *SHP*, III/10, Zagreb 1968. i V. DeLonga, Fragmenti predromaničkog crkvenog namještaja iz Ostrovice, *SHP*, III/12, Split 1982, 74—75.

⁵ L. Marun, Starohrvatska bazilika u selu Žažviću u bibrirskoj županiji (dalje Starohrvatska bazilika u Žažviću), *SHP*, II/2, Knin 1896, 116—23. Otkriće se spominje i u izvještajima Hrvatskoga starinarskog društva tiskanim u *SHP*.

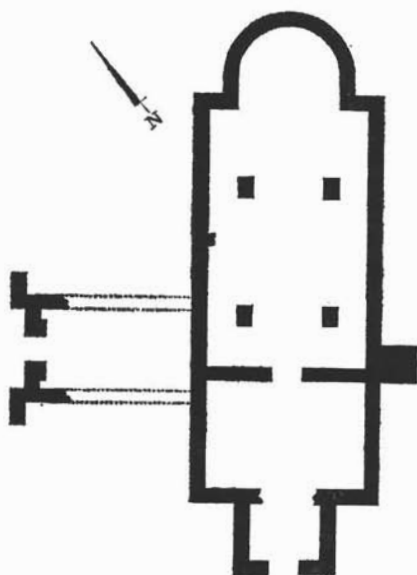
⁶ Marun ne navodi ime lokaliteta, već ga određuje imenima vlasnika i katastarskim česticama. Danas taj položaj mještani zovu Crkvina. Isti slučaj zbio se i u Šopotu kod Benkovca na položaju predromaničke crkve na padini Grubića glavice, te u Biskupiji kod Knina na položaju Bukorovića podvornice (za Šopot se koristim usmenim podatkom mještana Ante Karduma, a za Bukorovića podvornice cf. S. Gunjača, Četvrta starohrvatska crkva u Biskupiji kod Knina i groblje oko nje¹, *SHP*, III/2, Zagreb 1952, 60, bilj. 14). Naime, nakon arheoloških radova kojima su otkriveni sakralni objekti ti položaji dobivaju novo ime — Crkvina, što je, inače, veoma čest toponim za stare ruševine i ostatke crkava iz kasne antike i srednjeg vijeka, a katkad i za ostatke profanih objekata. Naveo sam spomenute primjere, meni poznate, kao upozorenje, jer je ta pojava moguća i na drugim lokalitetima gdje su arheološkim iskopavanjima otkriveni sakralni objekti. Izneseni slučajevi promjene toponima zbili su se početkom i u prvoj polovici 20. st.

⁷ L. Marun, o. c., 116.

⁸ A. Luschin pl. Ebengreuth, Novci nadjeni u Žažviću, *SHP*, VII/1, Knin 1903, 3—16.

kontrafor, a na zapadnom unutrašnjem zidu, između dvaju pilona, ležena. Brodovi crkve bili su popločani pločama od vapnenca. Samo svetište imalo je pod od žbuke pomiješane s ciglom. U šutu je nađeno i ostataka zidnih fresaka (tragovi žute boje).

Nažalost, osim tlocrta i fotografija u Marunovu izvještaju nema druge dokumentacije. S obzirom na ondašnje metode istraživanja, slikovito opisane i od samog Maruna u navedenom radu, to je još jedan u nizu



Sl. 2. Tlocrt bazilike u Žažviću (po L. Marunu). — *Plan de la basilique de Žažvić (selon L. Marun)*

lokaliteta istraživanih koncem 19. i u prvoj polovici 20. st., na kojem bi bilo nužno provesti revizijska istraživanja (te dovršiti započeta, jer lokalitet nije cjelovito istražen). Poput spomenutih novaca i dio nalaza crkvenog namještaja i antičkih spolija danas je zagubljen.

Od grobnih nalaza Marun navodi dvije srebrne jednojagodne naušnice, dvije brončane karičice i šest prstenova (jedan je ukrašen), a analogije im traži u nalazima s Crkvine u Biskupiji.⁹ Ti se nalazi spominju i u Marunovim dnevnicima, ali ih danas više nije moguće identificirati u fundusu Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika.¹⁰ Opis grobova je poprilično površan. Uglavnom su smješteni uz zidove bazilike, na pročelju pred zvonikom, a kod kontrafora su otkriveni grobovi u dva sloja.

⁹ L. Marun, *o. c.*, 123.

¹⁰ D. Jelovina, Statistički tipološko-topografski pregled starohrvatskih naušnica na području SR Hrvatske, *ŠHP*, III/8—9, Zagreb 1963, 103, 118 (br. 67 u popisu); *I d.*, Starohrvatske nekropole, Split 1976, 62, br. 60.

I u narteksu je nađeno šest grobova, a u donjem sloju jedna grobnica zidana u žbuci. Dio grobova je popločan tankim neobrađenim pločama. Iz Marunovog opisa nije jasno jesu li grobovi rađeni od tanjih neobrađenih ploča, ili od pritesanog kamenja zidanog bez žbuke, ili pak ima jednih i drugih, što je vjerojatnije. Također se ne spominju ni poklopnice grobova. Samo se navodi da je u pojedinim grobovima bilo nekoliko ukopa (za dva groba izričito kaže po tri mrtvaca), a grobove u narteksu (osim zidane grobnice) i one dvoslojne Marun datira u »poznije doba iza porušenja bazilike«.¹¹

U samoj bazilici nađeno je nekoliko arhitektonskih ulomaka okvira vrata (nadvrtnici, dovratnici, pragovi), od kojih su neki antička spolija. Od crkvenog namještaja pronađeno je pet ulomaka starokršćanskih pluteja, sedam ulomaka predromaničkih arhitrava oltarne pregrade, dva ulomka predromaničkih pilastara ili letvi pluteja, te četiri više ili manje fragmentarna predromanička kapitela. Također su nađena dva ulomka baza stupova i sedam ulomaka stupova. Zatim manji ulomak s prikazom dviju ptica (Marun ga pripisuje ciboriju, kao i kapitule ?), dva fragmenta kamenica, te ostaci tegula i imbreksa. Od antičkih spolija nađen je dio arhitrava s vegetabilnim ornamentom (upotrijebljen za nadvrtnik), pet ulomaka sarkofaga i dva ulomka rimskih natpisa. Marun spominje i neke kamene spolije uzidane u kuću Draganića u Žažviću.

Završivši kataloški opis nalaza, autor datira sakralnu građevinu i predromaničku skulpturu u široko razdoblje od 8. do 11. st.,¹² a starokršćansku skulpturu od 5. do 8. st.¹³ No, Marun ne donosi fotografije svih nalaza skulpture (za grobne nalaze uopće ne daje fotografije), a ni dimenzije pojedinih ulomaka nisu točno navedene, jer su pomiješane. Kako su uz to neki od tih ulomaka danas zagubljeni, pri izradi kataloga bilo je dosta teškoća.

Bazilika u Žažviću pripada većim sakralnim objektima u Dalmaciji, računajući i one u urbanim središtima. Sa zvonikom na pročelju duga je 28 m, a široka 9,20 m. Dakle, izrazita longitudinalna bazilika s jednom polukružnom apsidom. Njezin istraživač Marun stilski ju je pripisao »hrvatsko-bizantinskom slogu« (dakle, predromanici, o. p.). Karaman samo navodi da je u selu Žažviću otkopana »starohrvatska trobrodna bazilika«¹⁴ i donosi njezin tlocrt,¹⁵ ali bez kontrafora i lezene i bez pomoćnog objekta. Siroku Marunovu dataciju Karaman znatno sužava i baziliku iz Žažvića datira izričito u drugu polovicu 11. st., ubrojivši je u svoju skupinu »trobrodnih bazilikalnih građevina XI. vijeka«, čiju pojavu veže uz benediktinski red i reformirano papinstvo Grgura VII. Hildebranda.¹⁶ Na samu skulpturu iz Žažvića nije se posebno osvrtao.

I nakon II. svjetskog rata bazilika u Žažviću pobuđuje zanimanje istraživača. U dosad najopsežnijoj studiji o predromaničkoj arhitekturi

¹¹ Višekratni ukopi u istom grobu indiciraju zreli i kasni srednji vijek.

¹² L. Marun, o. c., 121, 123.

¹³ Id., o. c., 121, bilj. 1 (opaska F. Radića, koji i u bilješki 2. datira kapitule u 8. st.).

¹⁴ Lj. Karaman, Iz kolijevke hrvatske prošlosti, Zagreb 1930, 68.

¹⁵ Id., o. c., T. II.

¹⁶ Ibid., 62–72.

u nas, kojom su obuhvaćeni gotovo svi poznati predromanički sakralni objekti, T. Marasović svrstava tu crkvu u svoju skupinu »trobrodних jednoapsidnih crkvi«, koje su po autoru općenito starije od troapsidnih rađenih u tradiciji starokršćanske arhitekture,¹⁷ ali u problem datacije ne ulazi.¹⁸

Tom bazilikom pozabavio se i V. Gvozdanović.¹⁹ On je svrstava, na osnovi stilističkih kriterija, u svoju II. grupu koju je nazvao »vladarska predromanička skupina«,²⁰ prihvativši Karamanovu dataciju (11. st.), iako nešto opreznije. Tu svoju skupinu autor tumači kao izvorni doprinos ranosrednjovjekovnog sakralnog graditeljstva u Hrvatskoj evropskoj predromanici, koji je nastao pod utjecajem karolinške arhitekture. Temeljna tipska značajka te skupine je »zapadni masiv« (»westwerk«) sa zvonikom na pročelju, čime je u stilskom i vizuelnom smislu naglašeno pročelje i apsidalni dio. Gvozdanović uz određene ograde postavlja hipotezu da su donatori crkve »gospodari Bribira«, što se na osnovi raspoloživih izvora ne može dokazati i unatoč blizini bribirskog kastruma.

Neovisno o Gvozdanoviću s tom se skupinom pozabavio i I. Petricioli.²¹ Njegova analiza, premda bazirana na istim elementima, dala je rezultat koji se dijelom razlikuje od Gvozdanovićeve. Ne negirajući utjecaj karolinškog graditeljstva na tu skupinu predromaničkih objekata u Hrvatskoj, Petricioli ističe i regionalne stilske graditeljske odlike, po kojima bi to zdanje predstavljalo »starohrvatsku arhitekturu« u pravom smislu. Taj bitni element čine obli kontrafori vanjskog zidnog plašta, pa time iz tako definirane skupine otpada bazilika u Žažviću i ona u Koljanima, pa Sv. Marta u Bijaćima i Sv. Marija na Crkvini u Biskupiji (Gvozdanović ih je na osnovi »westverka« i zvonika na pročelju svrstao u istu stilsku skupinu, ali kronološki nejedinstvenu), čiji vanjski zidni plašt nema arhitektonsko-dekorativnih elemenata. Stoga je Petriciolijeva podjela i datacija prihvatljivija, jer se temelji na sigurnijim argumentima. Inače oba autora s pravom korigiraju Karamanovu podjelu po kojoj bi svi veći sakralni objekti bili benediktinske bazilike 11. st.²²

¹⁷ T. Marasović, Prilog morfološkoj klasifikaciji ranosrednjovjekovne arhitekture u Dalmaciji, Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture (dalje: Prilozi), Split 1978, 61, 64; T. XLI, 2 i popis na str. 116 (tu je Žažvić pogrešno svrstan u općinu Knin, iako pripada općini Šibenik).

¹⁸ Id., o. c., bilj. 7.

¹⁹ V. Gvozdanović, Značaj starohrvatske arhitekture za opću povijest evropske predromanike, Prilozi, 139. Crkva u Žažviću nije u »primorskom području« kako autor navodi, jer je Žažvić udaljen od obale dvadesetak kilometara.

²⁰ Id., o. c., 135—36, 139 i passim. Cf u istoj knjizi S. Sekulić-Gvozdanović, Grafički prilog tipologiji hrvatske sakralne arhitekture do romanike, Prilozi, 151, gdje su dani tlocrti prema podjeli V. Gvozdanovića, koji najopširnije raspravlja upravo o toj skupini.

²¹ I. Petricioli, Oko datiranja umjetničkih spomenika ranoga srednjeg vijeka (dalje: Oko datiranja), Gunjačin zbornik, Zagreb 1980, 115—117; Id., Prilog diskusiji o starohrvatskim crkvama s oblim kontraforima, Cetinska krajina od prethistorije do dolaska Turaka (dalje: Cetinska krajina), Split 1984, 221—225.

²² V. Gvozdanović, o. c., 134; I. Petricioli, Oko datiranja, 113.

Svi navedeni autori (L. Marun, Lj. Karaman, T. Marasović i V. Gvozdanić) pisali su o bazilici u Žažviću kao o izvorno predromaničkom objektu, iako se u pitanju datacije razilaze u mišljenjima. Izdvojeno mišljenje iznijela je, u vremenski najnovijem radu, J. Jeličić,²³ koja crkvu u Žažviću pripisuje starokršćanskoj arhitekturi, (koja je u predromaničkoj fazi doživjela određene preinake. Po njezinu mišljenju to je izvorno crkva s narteksom (autoričin tip I), kojoj je u srednjem vijeku pridodan zvonik i masivni piloni kojima je dobila trobrodni izgled. Uz ostalo navodi i nalaz ulomaka starokršćanske skulpture, te zidanu grobnicu u narteksu koju pripisuje starokršćanskoj fazi.

Osnovna metodska pogreška pristalica teze o predromaničkom karakteru bazilike u Žažviću jest što svi, osim donekle Maruna,²⁴ zanemaruju u svojim analizama nalaze skulpture, koja je u nedostatku pisanih izvora i epigrafskih spomenika važan oslonac za kronološku atribuciju sakralnih objekata. Posebno je, u konkretnom slučaju, apstrahirano otkriće ulomaka starokršćanskog crkvenog namještaja i zidane grobnice u donjem sloju narteksa. Stoga bih prihvatio mišljenje J. Jeličić da je ta bazilika izvorno starokršćanska, što je još jedan u nizu primjera topičkog kontinuiteta sakralnih objekata na istočnojadranskom prostoru.²⁵ Najčvršći dokaz za to su spomenuti ulomci starokršćanskih pluteja i zidana grobnica u narteksu. Ranosrednjovjekovnim inovacijama pripada zvonik na pročelju i možda, zidani piloni.^{25a} Tom vremenu pripada i predromanički crkveni namještaj. Same dimenzije objekta nisu za to pitanje presudne.

Znatne metodološke manjkavosti tih najranijih istraživanja osnovna su teškoća pri obradi crkve i drugih nalaza tada otkrivenih. Zato se ni za baziliku u Žažviću ne može sa sigurnošću reći u kakvu je stanju bila u vrijeme predromaničkih adaptacija, niti točnije odrediti vrijeme konačnog rušenja, bez obzira na značajnu ostavu novca iz 14. st.,²⁶ to više što ni jedan ulomak skulpture ne odaje kasnije romaničke ili gotičke karakteristike.

²³ J. Jeličić, Narteks u ranokršćanskoj arhitekturi na području istočnog Jadrana, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 23 (dalje: *PPUD*), Split 1983, 18–19, 31 i grafički prilog između str. 32–33.

²⁴ L. Marun, o. c., 120–23.

²⁵ Cf. Ž. Rapanić, o. c., također i Žažviću susjedni Ždrapanj — L. Marun, Ruševine crkve sv. Luke na Uzdolju kod Knina s pisanom uspomenu hrv. kneza Mutimira, *SHP*, N. S., I, 1927, Zagreb—Knin 1927, 278–79, sl. 2 i 3.

^{25a} Naime, zidani piloni pojavljuju se već u starokršćanskoj arhitekturi (cf. baziliku u Kapljuču u Saloni). No, u Žažviću su nađene i dvije fragmentarne baze stupova — nosivih kolona (cf. str. 39) i sedam ulomaka kolona (nisu sačuvani), pa ostavljam otvorenu mogućnost da je starokršćanska bazilika bila izvorno trobrodna jednoapsidna crkva u kojoj su lađe bile odvojene kolonadom. U tom bi slučaju zidani piloni također pripadali ranosrednjovjekovnim inovacijama. U prilog tome ide i činjenica da se kolona u predromaničkoj sakralnoj arhitekturi praktički ne upotrebljava sve do 11. st. (cf. N. Jakšić, *Tipologija kapitela 11. stoljeća u Dalmaciji*, *SHP*, III/13, Split 1983, 204–206), a analiza će pokazati da je predromanički namještaj iz Žažvića stariji od 11. st. Za ostatke fresaka nađenih u šutu ne može se ništa reći, jer nisu sačuvane, premda je vjerojatnije da pripadaju starokršćanskom vremenu, kao i nalazi tegula i imbreksa.

²⁶ Cf. bilj. 8.

KATALOG*

I. STAROKRŠĆANSKA SKULPTURA

a) *Pluteji*:

1(1)²⁷ Materijal: vapnenac;²⁸ dimenzije: 18 × 12 cm (na osnovi dimenzija ulomaka br. 2(2) i 3(3) i fotografija svih ulomaka kod L. Maruna); opis: sitni fragment pluteja ukrašen dvoprutim ravnim vrpcama koje su tvorile mrežu rombova.

2(2) Materijal: vapnenac; dimenzije: duž. 14 cm, deb. 12 cm, vis. 24 cm (profilirani rub 8 cm); inv. br. 2 356; opis: manji, ugaoni ulomak pluteja s istim motivom ukrasnog polja kao i prethodni. Na reljefu su sačuvani ostaci crvene boje.

3(3) Materijal: vapnenac; dimenzije: duž. 21,5, deb. 11, vis. 27,5 cm (profilirani rub 8 cm); inv. br. 2 355; opis: ugaoni ulomak pluteja. Kompozicija ukrasnog polja i tehnika izrade isti kao i na prethodnim ulomcima. I na ovom fragmentu vidljivi su tragovi crvene boje. Po visini je uočljiv trag otučenog utora.

4(4) Materijal: vapnenac; dimenzije: 27 × 14,5 cm (na osnovi dimenzija sačuvanih ulomaka i fotografije u Marunovu članku); opis: mali ulomak pluteja s ostatkom složene geometrijske kompozicije krizmona.

5(5) Materijal: vapnenac; dimenzije: duž. 18, deb. 12, vis. 26 cm (profilirani rub 7,5 cm), širina utora: 5,5 cm; inv. br. 2 354; opis: krnji ulomak pluteja. Sačuvan je ostatak profiliranog ruba s utorom i segment ukrasnog polja na kojemu je bila geometrijska kompozicija rađena u dvoprutu. Ostaci crvene boje sačuvani su i na ovom fragmentu.

II. PREDROMANIČKA SKULPTURA

a) *Pilastri* (rubne letve pluteja ?):

6(6) Materijal: vapnenac; dimenzije: 29,5 × 18,5 cm (određeno kao i kod broja 19); opis: manji ulomak pilastra (letve pluteja ?) ukrašen nizom troprutih učvorenih uzlova (tzv. motiv »perec«).

7(7) Materijal: vapnenac; dimenzije: 33,5 × 16 cm (određeno kao i kod broja 19 i 6), debljina za ovaj i ulomak br. 6(6) iznosi po Marunu 12 cm; opis: ulomak pilastra (letve pluteja ?) ukrašen dvostrukim nizom troprutih učvorenih uzlova.

b) *Kapiteli oltarne pregrade*:

8(4) Materijal: vapnenac; dimenzije: vis. 35 cm (stup 12,5 cm), promjer kapitela 20 × 16 cm, promjer stupa 18 cm; inv. br. 2 360; opis: kvadratni kapitel s ostatkom stupa (dijelom oštećen i rekonstruiran). Kapitel je od stupa odvojen profiliranom vrpcom ukrašenom motivom užeta. Tri strane kapitela dekorirane su identičnim motivom. Donji dio tvori niz od osam glatkih, profiliranih i stiliziranih, akantusovih listova iz kojih na uglovima izrastaju po dvije dvoprute volute dodirujući se

* Brojevi u Katalogu odgovaraju brojevima na tablama.

²⁷ Ulomci za koje ne navodim inv. br. izgubljeni su, pa ih dajem u crtežu, a fotografije im se mogu naći u navedenom Marunovu članku. Brojevi u zagradama odgovaraju brojevima na slikama u spomenutom članku.

²⁸ Iako taj ulomak nije sačuvan, logično je da je od iste vrste kamena kao i sačuvani. To vrijedi i za ostale izgubljene ulomke, starokršćanske i predromaničke.

na bridovima kapitela. Akantusov list na sredini ukrasnog polja pri vrhu je zaobljen i iz njega izrasta tordirani stup na čijem vrhu su dvije antitetično postavljene dvoprute volute, čija se osnovica naslanja na zavojnice ugaonih voluta. Pravokutni abakus je pri dnu lagano profiliran.

9(3) Materijal: vapnenac; dimenzije: vis. 18,5 cm, promjer kapitela 20 × 20 cm; inv. br. 2 359; opis: kapitel oštećen u donjem dijelu. Ukraas isti kao i na prethodnom. Stražnja strana je neukrašena.

10(2) Materijal: vapnenac; dimenzije: vis. 24,5 cm, promjer kapitela 21 cm; inv. br. 2 361; opis: kapitel dosta oštećen i priklesan sa svih strana. Ukraas je isti kao i na prethodnima.

11(1) Materijal: vapnenac; dimenzije: vis. 20 cm (određeno kao i kod broja 19(1), promjer stupa 18 cm (po Marunu); opis: ulomak stupa s krnjim ostatkom kapitela. Od ukrasa je sačuvana samo profilirana vrpca s motivom užeta, koja odvaja stup od kapitela.

c) *Arhitravi:*

12(1) Materijal: vapnenac; dimenzije: duž. 30 cm (cca, prema fotografiji u Marunovu članku, gdje su i sačuvani ulomci);²⁹ opis: ulomak arhitrava oltarne pregrade. Ukrasno polje razdijeljeno je u dva uzdužna pojasa. Donji je neukrašen, a u gornjem su karakteristične kuke. Sačuvano ih je ukupno četiri; dvije cijele i na rubovima loma dvije oštećene. Kuke idu zdesna nalijevo. Položene su koso, pod oštrim kutom, na visokoj dvoprutoj nozi koja završava velikom spiralnom volutom. Međusobno su spojene, a unutrašnji prut noge je na svim kukama znatno tanji.

13(2) Materijal: vapnenac; dimenzije: duž. 25 cm cca; opis: ulomak arhitrava istih stilskih karakteristika kao i prethodni. Sačuvane su dvije cijele kuke, gornji dio krajnje lijeve i noga desne kuke.

14³⁰ Materijal: vapnenac; dimenzije: duž. 18, deb. 9,5—10, vis. 18 cm (pojas s kukama 12 cm); inv. br. 2 364; opis: ulomak arhitrava istih stilskih odlika kao i prethodni. Sačuvan je dio volute i noge kuke na desnom rubu loma, dvije kuke u sredini i početak noge na lijevom kraju.

15(3) Materijal: vapnenac; dimenzije: duž. 27, deb. 8—10, vis. 16,5 cm (pojas s kukama 10,5 cm); inv. br. 2 358; opis: fragment arhitrava istih stilskih osobina kao i prethodni. Sačuvane su četiri cijele kuke, ostatak volute na lijevom kraju i noga na desnom.

16(4) Materijal: vapnenac; dimenzije: duž. 16, deb. 10—12,5, vis. 18 cm (pojas s kukama 12 cm); inv. br. 2 363; opis: manji ulomak arhitrava jednakih karakteristika kao i prethodni. Sačuvane su dvije kuke neznatno oštećene i na rubovima loma minimalni ostaci drugih dviju.

²⁹ Dužine su za izgubljene arhitrave dane približno, jer sve fragmente nije Marun snimio u istom omjeru, pa sam se ravnao prema broju sačuvanih kuka. Visine i debljine arhitrava kod Maruna variraju ($v = 15-19$, $d = 10-12$ cm), a dimenzije su mu, inače, sasvim nepouzđane i ispremišane.

³⁰ Ulomak nije objavljen kod Maruna. U lapidariju Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika bio je zajedno s ostalim fragmentima iz Žažvića, pa je — s obzirom na stilske karakteristike i dimenzije — najlogičnije da pripada tom istom namještaju, to više što Marun u tekstu navodi manji ulomak arhitrava sa slovom I (?), koji ne daje na slici (cf. narednu bilješku).

17(5) Materijal: vapnenac; dimenzije: duž. 70—80 cm cca; opis: veći dio arhitrava oltarne pregrade. Kompozicija dekorativnog polja i izrada isti su kao i na prethodnim fragmentima. Sačuvan je lijevi rub arhitrava s okomitom profilacijom koja zatvara pojas s kukama. Fragment sadržava jedanaest kuka, ali je pet krajnjih s desne strane znatno oštećeno.

18(6) Materijal: vapnenac; dimenzije: duž. 34, deb. 10—13, vis. 18,5 cm (pojas s kukama 12 cm); inv. br. 2 362; opis: ulomak arhitrava jednakih osobina kao i prethodni. Sačuvane su tri cijele kuke, krajnja lijevo se tek nazire, a desna je prilično oštećena.

III. STILSKI NEDEFINIRANI ULOMCI

a) *Stupovi:*

19(1) Materijal: vapnenac; dimenzije: 10,5 × 12 cm (određeno kao i kod broja 1 i 4); opis: sitni ulomak baze stupa s profilacijom.

20(2) Materijal: vapnenac; dimenzije: vis. 24, promjer 27 cm; inv. br. 2 357; opis: veći dio baze stupa s profilacijom.

Marun navodi još jedan ulomak predromaničkog arhitrava i daje njegove dimenzije,³¹ ali ne donosi fotografiju, niti je fragment sačuvan. Isto vrijedi i za već spomenutih sedam ulomaka stupova, dva fragmenta kamenica, te predromanički ulomak s prikazom dviju ptica, koji se ne mogu kataloški obraditi niti uzeti u obzir pri analizi skulpture.

ANALIZA SKULPTURE

Među arheološkim nalazima iz bazilike u Žažviću posebnu pažnju treba posvetiti ulomcima kamenog crkvenog namještaja, što su dosadašnji istraživači gotovo potpuno zanemarili, a koji su s kulturnohistorijskog gledišta veoma indikativni za vrednovanje kronološkog, stilsko-tipološkog i liturgijskog aspekta u proučavanju graditeljstva i skulpture kršćanskih sakralnih zdanja do 12. st. To vrijedi i za većinu crkava iz navedenog razdoblja, na širem istočnojadranskom prostoru, u kojima su sustavnim istraživanjima, ili slučajno, nađeni fragmenti skulpture.³²

Već pri površnom pogledu na otkrivene ulomke iz Žažvića mogu se uočiti dvije bitne osobine: njihova stilsko-kronološka različitost, te kvantitativna i tipološka manjkavost. Uz već navedene metodološko-istraživačke nedostatke Marunovih iskopavanja i malen broj nalaza ograničavajući je čimbenik za jednu svestraniju analizu.

U vezi sa stilom i kronologijom, skulptura iz Žažvića može se podijeliti u dvije skupine: a) manja grupa ulomaka starokršćanskog namještaja, sačuvanog u znatno manjem broju; b) skupina fragmenata predromaničkih stilskih odlika.

³¹ L. Marun, Starohrvatska bazilika u Žažviću, 120.

³² Kod kasnijih, romaničkih i gotičkih crkava prevladava arhitektonsko-dekorativna skulptura, koja je u predromaničkim crkvama zapostavljena u odnosu na crkveni namještaj.



Marunovim istraživanjima otkriveno je ukupno pet ulomaka starokršćanskog likovnog izraza. Svih pet ulomaka dijelovi su pregradnih ploča — pluteja, ukrašenih geometrijskim motivima u plitkom reljefu. Iz sačuvanih ulomaka mogu se izdvojiti tri vrste geometrijskih kompozicija na dekorativnim poljima.

Prvu kompoziciju sačinjavaju ukrštene dvoprute vrpce, koso položene, koje tvore rešetkastu mrežu rombova (Tab. I, 1; Tab. II, 2, 3). Zbog fragmentarnosti i malog broja ulomaka nije moguće utvrditi jesu li oni dijelovi jednog ili više pluteja. Dimenzije bazilike omogućuju obje pretpostavke. Ta kompozicija poznata je u dekorativnom repertoaru starokršćanskog kamenog namještaja na istočnojadranskom prostoru i u Italiji, premda je relativno rijetko zastupana. U nas se, primjerice, javlja u Saloni, na jednoj tranzeni³³ i u Omišu na ulomku pluteja ukrašenog i s druge strane³⁴ (sačuvan veći dio križa), pa na ugaonom ulomku pluteja s položaja Mirje kod Postira na otoku Braču³⁵ (objavljen u crtežu), gdje je rubni okvir profiliran kao i na primjerima iz Zažvića, ali su vrpce jednoprute. Također je nalazimo i na ulomku pluteja i većem fragmentu ambona iz neistražene starokršćanske bazilike u Mokrom Polju kod Knina, na položaju Vagići³⁶ itd. Ulomci iz Mokrog Polja, premda imaju istu geometrijsku kompoziciju, razlikuju se od onih iz Zažvića svojom izradom. Na ulomku ambona vrpce su jednoprute i naizmjenično provučene poput prepleta od pruća, a na ulomku pluteja unutar svakog romboidnog polja urezan je po jedan manji romb. Stoga nisu podesni za bližu analogiju fragmentima iz Zažvića. Međutim, namještaj iz te dvije bazilike povezuje jedan drugi dekorativni manir — obojenost crkvenog namještaja crvenom bojom — što ima i svoje simboličko značenje.³⁷

Primjerke takve kompozicije nalazimo i u Italiji, gdje su pretežno ograničeni — kako se čini — na šire područje Rima i Ravenne. Tako na dva ulomka pluteja iz crkve S. Agata dei Goti u Rimu,³⁸ gdje je samo jedna od dekorativnih kompozicija na pluteju. Druga analogija iz Rima je na Foro di Cesare,³⁹ gdje se nalazi na fragmentu tranzene stepenasto profiliranih rešetki. Zatim slijedi ulomak pluteja iz crkve S. Giuliano u Spoletu.⁴⁰ Na primjercima iz Rima i Spoleta vrpce romboidne mreže

³³ R. Egger, *Forschungen in Salona*, I, Wien 1917, sl. 146.

³⁴ J. Jeličić, *Tragovi ranokršćanske arhitekture od izvora do ušća rijeke Cetine*, Cetinska krajina, 177, sl. 11 b—c.

³⁵ E. Marin, *Starokršćanska oltarna pregrada na Mirju nedaleko od Postira*, Fiskovićeve zbornik, I, *PPUD*, 21, Split 1980, sl. na str. 87, ulomak u srednjem redu, prvi zdesna.

³⁶ V. De Longa, *Prilog arheološkoj topografiji Mokrog Polja kod Knina*, *SHP*, III/14, Split 1985, T. IV, 1, 4.

³⁷ *Id.*, o. c., 271—72.

³⁸ L. P. Ermini, *La Diocesi di Roma, Corpus della scultura altomedievale* (dalje: *CSA*), VII/2, Spoleto 1974, T. II, 4; T. III, 5.

³⁹ *Id.*, o. c., T. XC, 315.

⁴⁰ J. Serra, *La Diocesi di Spoleto*, *CSA*, II, Spoleto 1961, T. LII.

su, za razliku od većine naših primjera, rađene u jednoprotu, kao i na ambonu iz Mokrog Polja. Datacija rimskih ulomaka je diskutabilno 5. st. a plutej iz Spoleta datiran je u 6. st. Još preostaje veći dio jedne starokršćanske ploče iz Ravenne,⁴¹ objavljen kao tranzena, iako nije perforirana, pa je vjerojatnije da se radi o pluteju, koji potječe iz crkve S. Apollinare Nuovo. Ukrašen je i s druge strane geometrijskom kompozicijom pravokutnih polja unutar kojih su dvije dijagonalno prekrizene vrpce.⁴² Datiran je u 6. st. Kronološki je posljednja analogija iz Italije mreža jednoprotih rombova koja sačinjava dio bogatog dekorativnog ornamentarija katedre — relikvijara iz bazilike sv. Eufemije u Gradu.⁴³ Spomenik je datiran na početak 7. st.

Slijedi kompozicija sačuvana na rubnom ostatku pluteja (Tab. II, 5) rađena također u dvoprotu. Premda je komad zaista fragmentaran, moguće je rekonstruirati geometrijsku shemu koja je ukrašavala taj plutej. Radi se o motivu ljuski (*squamae*), poznatom i pod imenom *opus pavonaceum*, koji je jedan od najomiljenijih u starokršćanskoj umjetnosti,⁴⁴ a rađen je u dvije inačice. Prva, jednostavnija, koja oponaša riblje ljuske, i druga, gdje su po dvije nasuprotno postavljene ljuske položene u pravilnom izmjeničnom nizu, okomito pa vodoravno, što cijeloj kompoziciji daje izgled niza prepletenih krivulja. Na ulomku iz Žažvića radi se o toj drugoj, složenijoj inačici; drukčije i ne bi bio moguć onakav položaj ljuski na bočnom rubu pluteja. Naime, jasno sačuvani utor ne dopušta da se profilacija okvira shvati kao gornji rub pluteja, u kojem slučaju bi imali prvu inačicu s jednostavnim ljuskama. Analogije za jednostavniju varijantu toliko su brojne, u nas i u Italiji, da ih nije potrebno navoditi. Inačica zastupljena na ulomku iz Žažvića nije tako česta. Navodim primjer iz Salone,⁴⁵ te ulomak pluteja iz Ravenne.⁴⁶

Preostaje još mali izgubljeni ulomak (Tab. I, 4) na kojemu su dvije zakrivljene dvoprute vrpce. Na temelju raspoloživih poredbi fragment treba pripisati dijelu složene dekorativne kompozicije krizmona, i to onog dijela gdje se unutar kruga, uz haste križa i dijagonalne vrpce, nižu mali polukrugovi. Takvu kompoziciju nalazimo na pluteju iz Manastirina u Saloni,⁴⁷ na dva fragmentarna pluteja iz Založja,⁴⁸ te na krunjcu pluteju s Mirja iznad Postira na Braču.⁴⁹

⁴¹ P. Angiolini Martinelli, »Corpus« della scultura paleocristiana, bizantina ed altomedievale di Ravenna (dalje: CSPBAR), I, Roma 1968, 119 b (119 a = druga strana).

⁴² Taj se motiv nalazi i na pluteju iz bazilike u Vagićima u Mokrom Polju. Cf. V. Delonga, o. c., T. III.

⁴³ S. Tavano, Scultura in Friuli. Il tardo antico (fine III sec. — inizi VII sec.), Pordenone 1978; Catalogo a cura di C. Gaberscek, br. 26, 28; str. 92, 96.

⁴⁴ A. Melucco Vaccaro, La Diocesi di Roma, CSA, VII/3, Spoleto 1974. Autorica za motiv ljuski kaže: »Il motivo a squame è diffusissimo in età paleocristiana«.

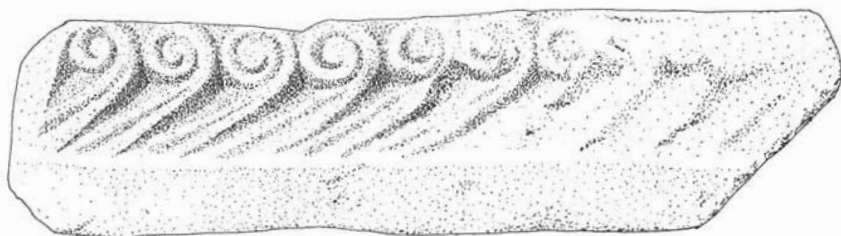
⁴⁵ E. Dyggve — R. Egger, Forschungen in Salona, III, Wien 1939, sl. 99.

⁴⁶ P. Angiolini Martinelli, o. c., 84 c.

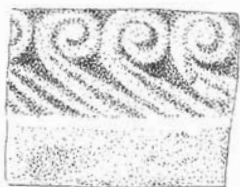
⁴⁷ I. Nikolajević, Nekoliko ranohrišćanskih reljefa geometrijskog stila iz Dalmacije, Zbornik radova Vizantološkog instituta, 11, Beograd 1968, sl. 6.

⁴⁸ Id., o. c., sl. 5 i 7.

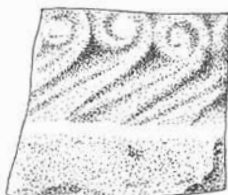
⁴⁹ E. Marin, o. c., 87 — donji red lijevo.



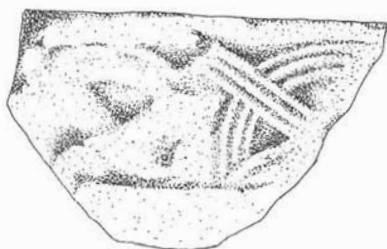
17



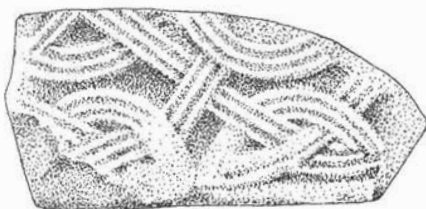
12



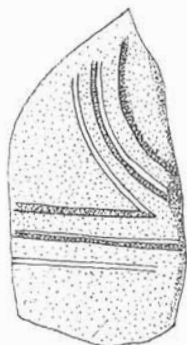
13



6



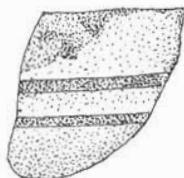
7



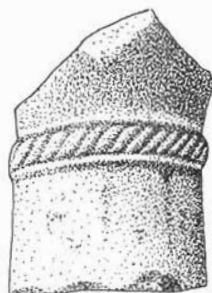
4



1



19



11



3



2



5



18



15



16



14



8



9



20



10

U Italiji taj je motiv također čest. Navodim primjere: iz Rima,⁵⁰ zatim iz Sant' Oreste al Soratte,⁵¹ pa iz Sutrija,⁵² te iz Ravenne,⁵³ gdje je isti taj plutej s druge strane nosio motiv *squama*, i to istu inačicu kao i na žažvičkom ulomku (Tab. II, 5). Sve analogije iz naše zemlje datirane su u 6. st., a datacija talijanskih paralela kreće se od 5. do početka 7. st.

Problemi datiranja starokršćanske skulpture u našoj literaturi još uvijek su znatni. Osnovni je razlog za to što se samoj skulpturi i crkvenom namještaju općenito poklanjalo suviše malo pozornosti u odnosu na arhitekturu, a i pitanje datacije sakralnih objekata još je otvoreno. Kameni namještaj često se samo usput spominjao i nije cjelovito objavljen, čak i u novije vrijeme. Stoga su izostale temeljitije stilsko-tipološke analize i kataloška obrada. Pitanje skulpture treba rješavati zajedno s arhitekturom u istom kontekstu, što i primjer koji ovdje obrađujem zorno pokazuje. Ne može se datirati baziliku u Zažviću u srednji vijek, a istodobno izostaviti iz razmatranja nalaze starokršćanskog namještaja.

Većina naših autora datira starokršćansku skulpturu u 6. st. vezujući njezinu pojavu uz Justinijanovu rekonkvistu, izuzimajući pojedine nalaze u većim urbanim središtima (Salona, Zadar itd.), pa se i intenzivna kristijanizacija pagusa datira u to vrijeme. Međutim, pojedine urbane bazilike, u prvom redu u Saloni, datirane su podosta prije. Nalaze kamenog namještaja iz tih bazilika treba temeljito proučiti i smjestiti ih u kulturnohistorijski kontekst onovremenih sakralnih objekata. Tako bi se dobila polazna točka za proučavanje starokršćanske skulpture na cjelokupnom istočnojadranskom arealu. Širok spektar stilski raznorodnih motiva, od figuralnih do geometrijskih, koji je zastupljen na crkvenom namještaju kasne antike, morao bi imati i određene kronološke razlike. I konačno, smjelo bi se pretpostaviti da je od Milanškog edikta 313 g., pa do Justinijanove obnove carstva sredinom 6. st. — ne negirajući pojačanju graditeljsku djelatnost te epohe — osim u Saloni i većim urbanim središtima (Zadar, Narona itd.) i u ruralnim zajednicama, po pagusima i vilama rustikama, izgrađen po koji sakralni objekt, a samim tim i njegov crkveni namještaj.

Ulomke iz Zažvića, zbog loše sačuvanosti i pomanjkanja terenske dokumentacije, nije moguće preciznije kronološki vrednovati. To pitanje riješit će se u općem okviru gorenavedene problematike. Gledajući tipološki, zanimljivo je da su nađeni samo ulomci pluteja, a da nema elemenata gornjih dijelova pregrada.

*
* *
*

I predromanička skulptura iz Zažvića ne pruža odviše podataka za analizu, ne samo kvantitativno već i tipološki. Za stilsku analizu najveća je teškoća nedostatak pluteja i zabata. Dva neznatna ulomka pila-

⁵⁰ L. P. Ermini, *o. c.*, T. VI, 13.

⁵¹ J. R. Serra, *Le Diocesi dell'Alto Lazio, CSA, VIII, Spoleto 1974, T. LXXVI, 133 (br. 117).*

⁵² *Id.*, *o. c.*, T. CCXXV, 373 (br. 320).

⁵³ P. Angiolini Martinelli, *o. c.*, 71.

stara (letvi pluteja ?) (Tab. I, 6, 7) imaju veoma čest motiv tzv. pereca, ukrasa koji nije sam za sebe kronološki posebno indikativan. Od druge polovice 9. st. taj motiv je vrlo često u upotrebi i kroz svo 10. st., štoviše, postaje jedan od omiljenih ukrasa zrele predromaničke epohe.

Svih sedam ulomaka arhitrava (Tab. I, 12, 13, 17 i Tab. II, 14, 15, 16, 18), koje je pronašao Marun, pripada istom tipu i inačici. To je tip kojemu je dekorativno polje uzdužno razdijeljeno na dva pojasa. Na fragmentima iz Žažvića gornji pojas nosi kuke, a donji je neukrašen. Ta inačica je nešto rjeđa od one na kojoj je donji pojas ispunjen natpisom, u širem smislu također dekorativnim elementom. U ovom slučaju zbog fragmentarnosti nije moguće utvrditi radi li se o arhitravima gdje kuke stalno teku u istom smjeru, ili o inačici u kojoj se nasuprotni nizovi kuka sučeljavaju po sredini arhitrava.⁵⁴ Na svim ulomcima gornji je pojas širi i ukrašen karakterističnim izduženim kukama, položenim koso pod oštrim kutom. Takav oblik kuka najčešće se javlja na arhitravima iz sjeverne Dalmacije, kao što su oni iz Ostrovice,⁵⁵ pa Kašića,⁵⁶ zatim iz Plavna,⁵⁷ Vrpolja kod Knina,⁵⁸ Pridrage,⁵⁹ Knina,⁶⁰ Pađena,⁶¹ Biograda,⁶² te konačno Zadra.⁶³ Kako je Zadar jedino urbano središte na tom dijelu šireg obalnog pojasa na istočnom Jadranu, može se taj oblik kuka pripisati onoj subregionalnoj predromaničkoj skupini čije bi izvorište stilsko-radioničkih utjecaja bilo upravo u Zadru. To bih odmah podkrijepio primjerom iz susjedne srednjodalmatinske subregije u kojoj se predromanički arhitravi i zabati 9—10. st. odlikuju niskim masivnim kukama, te općenito kukama koje su gotovo okomito položene na osnovicu.⁶⁴

Sačuvani kapiteli iz Žažvića (Tab. III, 8, 9, 10) pokazuju zrele predromaničke osobine. U osnovi je taj tip kapitela veoma čest u našoj predromanici i javlja se u mnogobrojnim inačicama i varijacijama na oltar-

⁵⁴ Ako se radi o drugoj inačici nije moguće za iste fragmente reći pripadaju li lijevom ili desnom arhitravu.

⁵⁵ V. Delonga, Fragmenti predromaničkog crkvenog namještaja iz Ostrovice, *SHP*, III/12, Split 1982, T. I.

⁵⁶ S. Gunjača, Trogodišnji rad Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika, *SHP*, III/7, Zagreb 1960, sl. 7.

⁵⁷ I d., *Tiniensia archaeologica — historica — topographica*, I, (dalje: *Tiniensia*, I), *SHP*, III/6, Zagreb 1958, sl. 27—29.

⁵⁸ I d., *o. c.*, sl. 10.

⁵⁹ I d., Srednjovjekovni Dolac kod Novigrada, *SHP*, III/8—9, Zagreb 1963, T. I, 3; T. IV, V; T. VI, 12, 13; T. XII, 1.

⁶⁰ I d., *Tiniensia archaeologica — historica — topographica*, II, *SHP*, III/7, Zagreb 1960, T. XXV, 22.

⁶¹ I d., *Tiniensia*, I, sl. 5, 1—3.

⁶² B. Juraga, Srednjovjekovni kameni spomenici na području Biograda, *Diadora*, 9, Zadar 1980, T. XV, XVI.

⁶³ I. Petricioli, Ranosrednjovjekovni natpisi iz Zadra, *Diadora*, 2, Zadar 1962, T. IV, b; T. VII, a; T. VIII, b; T. IX, c. Bogata zbirka predromaničke skulpture iz Zadra, pohranjena u Arheološkom muzeju u Zadru, još nije sustavno objavljena, što je velika zapreka u proučavanju predromaničke skulpture na istočnojadranskom području općenito.

⁶⁴ Cf. za Split Ž. Rapanić, Kamena plastika ranog srednjeg vijeka u Arheološkom muzeju u Splitu, *VAHD*, LX, Split 1963, sl. 26, 28, 29, 31, a za Trogir T. Burić, Predromanička skulptura u Trogiru, *SHP*, III/12, Split 1982, T. III, 50; T. X, 47—51 a; T. XI—XII.

nim pregradama od 9. do 11. st. Zbog toga bogatstva raznolikosti jedina bliska analogija su im kapiteli predromaničke oltarne pregrade iz Plavna kod Knina.⁶⁵ Oni su i po izvedbi detalja analogni kapitelima iz Žažvića. Osim kapitela i dio ulomaka arhitrava iz Plavna može se uže vezati uz arhitrave iz Žažvića, po tipu i po izradi kuka i cijelih arhitrava.⁶⁶ Također i neki ulomci donjeg dijela pregrade iz Plavna imaju svoje paralele u Žažviću.⁶⁷ Sve te sličnosti pokazuju da su predromanička pregrada iz bazilike u Žažviću i dio namještaja iz Plavna,⁶⁸ kompozicijski i po klesarskim detaljima, najvjerojatnije proizvod istog majstora, odnosno da ih je radila ista radionica koja je djelovala na području sjeverne Dalmacije. Datacija ulomaka iz Žažvića usko je povezana s datacijom analognog namještaja iz Plavna, te iz Vrpolja — Vijole kod Knina. Brojnost i kompozicijsko bogatstvo ulomaka iz Plavna je problem koji zahtijeva i posebnu obradu, o čemu više drugom zgodom.

Na osnovi stilskih odlika teško je odrediti precizniju vremensku odrednicu za predromanički namještaj iz Žažvića. Likovni elementi na donjim dijelovima pregrade, te na kapitelima i arhitravima, imaju analogije u širem vremenskom kontekstu predromaničke umjetnosti 9—10. st. i početka 11. st. Uzevši u obzir pojavu »westwerka« i okolnost da na otkrivenim ostacima crkvenog namještaja nema izrazitih elemenata prijelazne faze 11. st., postavio bih predromanički namještaj iz Žažvića u relativno širi vremenski okvir od konca 9. do sredine 10. st., a time i obnovu starokršćanske bazilike u predromaničkom razdoblju. Time se dobiva još jedan siguran argument protiv datacije bazilike u Žažviću u 11. st., za što se zalagala većina autora, ako se i zanemare očiti dokazi o njezinu starokršćanskom porijeklu.

Za dva ulomka baza stupova (Tab. I, 19 i Tab. III, 20) nije moguće ustanoviti kojem su razdoblju pripadali, tj. jesu li starokršćanski ili predromanički, ili su pak preupotrijebljeni u ranom srednjem vijeku. Uzevši u obzir njihove promjere i oblik, jedino se može reći da ne pripadaju oltarnoj pregradi, pa bih ostao na pretpostavci da su to ostaci iz starokršćanskog razdoblja, ili pak antički spoliji upotrijebljeni u nekoj od faza gradnje bazilike.⁶⁹

Zahvaljujem se M. Rogošiću, preparatoru Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika na izradi crteža i fotografu Z. Sunku na fotografijama za table.

⁶⁵ S. Gunjača, *Tiniensia*, I, sl. 26.

⁶⁶ *I d., o. c.*, sl. 27, 3, 4, 5—7; sl. 28, 1, 2, 4, te isti tip, ali s natpisom u donjem pojasu: sl. 27, 1; sl. 28, 5; sl. 29, 2.

⁶⁷ *Ibid.*, sl. 24, sl. 25, 1, 2.

⁶⁸ Brojnost i stilska raznovrsnost predromaničke skulpture iz Plavna traži posebnu analizu kako bi se mogle razlučiti radionice i faze.

⁶⁹ Cf. bilj. 25a.

Résumé

LE MOBILIER DE PIERRE DE LA BASILIQUE DE ŽAZVIĆ

Le village de Žazvić est situé en Dalmatie septentrionale, non loin des importants sites archéologiques de Bribir (*Varvaria*) et d'Ostrovica. D'importantes voies de communication se croisent à Žazvić ou à proximité; celle qui relie Zadar à Knin (fig. 1) est la plus importante. Une grande basilique paléo-chrétienne et dans son abside même un important dépôt de monnaies du XIV^e siècle (environ 700 pièces) ont été découverts fortuitement à Žazvić au début de 1896. Des fouilles ont été entreprises; elles ont été dirigées par fra Lujo Marun, archéologue amateur, fondateur du Musée des monuments archéologiques croates.

La grande basilique longitudinale (28 × 9,20 m — fig. 2), ainsi qu'une partie de la nécropole médiévale près de l'église ont été entièrement fouillées. Il n'existe malheureusement pratiquement pas de documentation de ces fouilles, excepté un bref exposé publié par Marun dans le journal du musée de la culture paléo-croate (*Starohrvatska prosvjeta*, II/2, Knin 1896, 116—123). L'importance de cet article est d'autant plus grande qu'une partie des monuments de pierre de Žazvić, ainsi que toutes les trouvailles des tombes ont été perdues plus tard. En plus des restes de la basilique elle-même, le plus important résultat des fouilles est la découverte de plusieurs fragments du mobilier de l'église: fragments de plaques de chancel paléo-chrétiens, de chapiteaux pré-romans, d'architraves de la balustrade de l'autel, de pilastres et de colonnes du chancel préroman, puis des matériaux antiques de remploi. Plusieurs boucles d'oreilles et bagues du moyen-âge ont été trouvées dans les tombes.

La basilique de Žazvić est, relativement, souvent mentionnée dans nos ouvrages. Marun, qui y a pratiqué les fouilles, l'a datée du VIII^e au XI^e siècle. Lj. Karaman et V. Gvozdanović ont restreint cette datation du XI^e siècle. Lj. Karaman l'a classée dans le groupe des basiliques bénédictines de la seconde moitié du XI^e siècle, et V. Gvozdanović dans son groupe dit «d'églises des souverains» en raison du «westwerk» de la façade qui, selon lui, provient de l'influence de l'architecture carolingienne. Presque tous négligent quasiment les trouvailles de sculpture et n'analysent que l'architecture, ce qui est une erreur en matière de méthode. Récemment seulement, J. Jeličić a indiqué que cette église est une basilique paléo-chrétienne authentique à une abside avec narthex devant la façade, et que le «westwerk» et les pylônes massifs en maçonnerie sont d'innovation médiévale. Le tombeau en maçonnerie, assez grand, découvert dans le narthex même, sous des tombes médiévales, et notamment les vestiges du mobilier paléo-chrétien que tous avaient totalement négligés jusqu'alors, sont en faveur de cette thèse.

L'analyse de la sculpture a montré que les fragments de plaques de chancel paléo-chrétiens (T. I, 1, 4; T. II, 5) comportent sur les plans décorés trois catégories de motifs géométriques. Les nombreuses analogies du IV^e au début du VII^e siècle, aussi bien en Dalmatie qu'en Italie, ne présentent pas une base sûre pour une datation plus restreinte. La sculpture paléo-chrétienne a généralement été négligée par rapport à l'architecture sacrée de la même époque. Les auteurs yougoslaves ont particulièrement tendance à établir un lien entre les découvertes de mobiliers paléo-chrétiens et le renouvellement des activités d'architecture à l'époque de Justinien, après les guerres contre les Goths, sans entreprendre une analyse plus approfondie du style et de la typologie, bien que les nombreuses trouvailles et la diversité des motifs (des figuratifs aux géométriques) indiquent une plus longue période de temps et une plus longue évolution du style, ce qui permet alors également une attribution chronologique plus restreinte de chacun des groupes.

Les sculptures pré-romanes conservées sont un peu plus nombreuses. Les fragments des architraves et des chapiteaux de la balustrade de l'autel (T. I, 12, 13, 17; T. II, 14, 15, 16, 18; T. III, 8, 9, 10) et les pilastres (T. I, 6, 7) présentent des caractéristiques du style pré-roman mûr. L'absence de plaques de chancel et du fronton ne permettent pas une analyse plus générale du style. Les analogies de chacun des motifs sont généralement fréquentes sur la côte orientale de l'Adriatique, mais on ne trouve des analogies plus restreintes que dans la sculpture pré-romane de Plavno près de Knin (fouilles de L. Marun également), notamment sur les chapiteaux. Cette ressemblance, fréquente dans les détails également, indique un atelier de sculpture pré-roman dont les travaux sont attestés par ces deux sites. Le modelé et le type de crochets des architraves de Žažvić sont d'ailleurs fréquents en Dalmatie septentrionale. Zadar étant l'unique centre urbain de cette sub-région où des architraves de ce genre ont également été découvertes, on peut supposer que cette ville (dans le sens de *civitas*) est la source des influences de cet atelier sur sa région plus étendue. La sculpture pré-romane de la Dalmatie moyenne montre déjà certaines différences, qui permettent de classer également cette sub-région dans un cycle pré-roman spécifique dont les centres sont les villes de Trogir et de Split. Bien que les éléments conservés soient insuffisants pour une analyse plus complète, la sculpture pré-romane de Žažvić peut être datée de l'époque allant de la fin du IX^e au milieu du X^e siècle, et par là même le renouvellement radical de la basilique paléo-chrétienne à laquelle sont ajoutés à présent le »westwerk« et des pylônes en maçonnerie, et le sanctuaire séparé de la nef par la balustrade de l'autel décorée de motifs en style pré-roman mûr.

